

-
- туристичний потенціал // Всеукраїнська науково-практична конференція "Подільські читання", присвячена 25-річчю кафедри екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету (он-лайн платформа Zoom 11-13 жовтня 2021 р) — Хмельницький 2021. – С. 8-10.
3. Свинко Й., Волік О. Про генезис травертинових скель Середнього Придністров'я // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. 2003. – №6. С. 174-178.
  4. Свинко Й., Волік О. Травертинові скелі Середнього Подністров'я. Тернопіль: Навчальна книга, 2004. – 43 с.
  5. Чайковський М. Дністровський каньйон. Природознавчий нарис. Львів: Видавництво "Каменяр", 1981. – 40 с.
  6. Чайковський М. П. Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів: Каменяр. 1977.
  7. Чайковський М. П. Дністровський каньйон: природознавчий нарис. Львів: Каменяр. 1981. 76 с.
  8. Чайковський М. П., Сінгалевич О. В. "Дністровський каньйон" Матеріали науково-практичної конференції "Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників", 12-15 червня 1995р., Гримайлів. С. 256-257
  9. Чайковський М, Сліпченко І. Історія розвитку заповідної справи в Тернопільській області. "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття". Збірник наукових праць. Гримайлів, 2003. С. 115-122.

УДК 581

**Андрій БАЧИНСЬКИЙ, с.н.с.,
Тетяна МИКИТЮК, м.н.с.,**

Національний природний парк «Дністровський каньйон»

**БОТАНІЧНІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО
ЗНАЧЕННЯ ЗАЛІЩИЦЬКОГО ПРИДНІСТРОВ'Я:
РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Унікальні природні умови Заліщицького Придністров'я – південної частини Тернопільської області, що прилягає до Дністра (Заверуха, 1985), надають місцевій флорі і фауні південно-

---

європейських елементів. Саме такі природні особливості здавна приваблювали сюди натуралістів. Перші флористичні дослідження краю почали проводити ще з початку XIX сторіччя (Besser, 1809). Впродовж польського періоду (1918-1939 р.) опубліковано багато детальних робіт стосовно фіторізноманіття цього регіону (Koczwara, 1927), (Maǰalski, 1930), (Gajewski, 1937).

Важливою подією для флорографії Галичини й, зокрема, Заліщицького Придністров'я, стала публікація праці В. Шафера, С. Кульчинського, Б. Павловського «Rośliny polski...» (Szafer, Kulczyński, Pawłowski, 1924).

Найбільш ґрунтовно Заліщицьке Придністров'я у флористичному плані описано в праці польського вченого Вацлава Гаєвського: «Szczałki flory pierwotnej w jarze Dniestru» (Gajewski, 1931). Впродовж 1929-1930 року вчений здійснив низку експедицій з метою проведення комплексних геоботанічних досліджень у долині Дністра від околиць м. Заліщики до гирла річки Збруч (Мандзюк, 2014). Тринадцять дністровських стінок за пропозицією Гаєвського, готувалися до заповідання (Черняк та ін., 2014).

Станом на 1939 рік за активної участі В. Шафера на теренах краю було створено такі заповідні об'єкти: степовий резерват «Колодрібка» під Заліщиками, лісовий резерват «Глоди» над Дністром, степовий резерват в Обіжеві під Заліщиками, лісостеповий резерват «Жижава», лісові резервати в Шутроминцях № 1, № 2, № 3, № 4 (Черняк та ін., 2014). Лісове урочище Обіжево наприкінці XIX – початку XX століття було у приватній власності баронеси Стелли фон Турнау, а відтак недоступне було для широкого кола людей. Про цікавість урочища у флористичному плані згадує В. Гаєвський. Від 1940-х до 1960-х років відбувся занепад заповідної справи. Зокрема у Заліщицькому Придністров'ї було ліквідовано природоохоронний статус заповідників місцевого значення Шутроминці (200 га), Глоди (100 га), та багато ін. Всього було забрано 60 % всієї заповідної площі у регіоні. З кінця 60-х років минулого сторіччя розпочалось планове формування мережі заповідних територій. Великий вклад у вивчення, збереження та створення об'єктів ПЗФ Дністровського каньйону зробив палкий природодослідник, Заслужений природоохоронець України, старший державний інспектор Державного управління екобезпеки у Тернопільській області Микола Петрович Чайковський (Мудрак,

---

2009).

Так, ботанічні заказники загальнодержавного значення «Обіжевський», «Жижавський» створено 28 жовтня 1974 року. Ботанічні пам'ятки природи загальнодержавного значення «Урочище «Глоди»» та «Заліщицька діброва в Шутроминцях» створено 14 жовтня 1975 року. Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Урочище «Криве» створено 3 серпня 1978 року. Проекти рішень облвиконкому на всі ці об'єкти підготував особисто М. П. Чайковський. В подальшому ці об'єкти ПЗФ стали основою створення і ввійшли до складу національного природного парку «Дністровський каньйон». Території згаданих об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення є пріоритетними у теперішніх дослідженнях, моніторингу їх стану збереженості. Адже маючи первинні ботанічні описи майже столітньої давності цих ділянок, порівнюючи з сучасними дослідженнями цих територій можна оцінити ступінь та динаміку їхньої трансформації.

«Заліщицька діброва в Шутроминцях» – об'єкт ПЗФ в якому охороняються корінні лісові буково-грабово-осиково-березові насадження, скельно-осипна рослинність, види рослин занесені до Червоної книги України – ясенець білий (*Dictamnus albus* L.). У 2018 році нами виявлено популяцію подільського ендеміка занесеного до Червоної книги України – таволги польської (*Spiraea polonica* Włocki), котру раніше тут не описували.

Плакорні ділянки, віддалені від макросхилів Дністра, зайняті порівняно молодими лісовими насадженнями. На ділянках, що прилягають безпосередньо до макросхилів збереглися унікальні діброви. Деревний склад представлений дубом звичайним (*Quercus robur* L.), грабом звичайним (*Carpinus betulus* L.), кленом (*Acer* sp.), черешнею (*Prunus avium* L., 1755). На верхніх частинах макросхилів збережені лісові угруповання, що занесені до Зеленої книги України – угруповання звичайнодубових лісів деренових ((*Querceta (roboris) cornosa (maris)*)), нижче по схилу – угруповання скельнодубових лісів деренових (*Querceta (petraeae) cornosa (maris)*), які також занесені до Зеленої книги України. У їх складі виявлено регіонально рідкісні види кадило сарматське (*Melittis melissophyllum* L.) та півники злаколисті (*Iris graminea* L.). Середину схилу поміж виходами червоноколірних пісковиків

займають лучно-степові рослинні угруповання з поодинокими чагарниками (глід (*Crataegus* sp.), калина цілолиста (*Viburnum lantana* L.), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris* L.)). У їхньому складі виявлено ряд видів з високим соцологічним статусом зокрема ясенець білий (*Dictamnus albus* L.), таволга польська (*Spiraea polonica* Błocki), півники угорські (*Iris hungarica* Waldst. & Kit.), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. & C.V.Lehm), жостер фарбувальний (*Rhamnus tinctoria* Waldst. et Kit.), тонконіг різнобарвний (*Poa versicolor* Besser), цибуля подільська (*Allium podolicum* (Asch. & Graebn.) Błocki ex Racib.), зіновать біла (*Cytisus albus* Hacq). Нижні частини схилів та прибережна смуга зайняті деревно-чагарниковою рослинністю. Острів (лісовий виділ 27), який власне є островом лише при високому рівні води у Дністрі, вкритий лісовою рослинністю.

Стан збереженості цього об'єкту ПЗФ загалом задовільний. Найбільшу загрозу збереженню біорізноманіття становить процес природного заростання лучно-степових ділянок чагарниковою рослинністю. Лучно-степові ділянки площею до 10 га з властивою їм раритетною рослинністю збереглись у середній частині крутосхилу зі східної частини пам'ятки між двома великими ярами.

Через близькість до села та транспортну доступність засмічені північні окраїни пам'ятки. На березі Дністра сміття залишене рибалками або принесене течією ріки. Видно давні порубки дерев. Є сліди «роботи» чорних археологів. Ознаки забору каменю відсутні. Відвідуваність пам'ятки природи незначна: з метою збору грибів, проходу стежками до Дністра рибалок та відпочивальників, вирубане дерева у верхній частині лісу. Всі заїзди на територію пам'ятки відкриті. Охоронні та інформативні знаки відсутні, межі не встановлено.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Жижавський» – об'єкт ПЗФ в якому охороняється корінні лісові, чагарникові, степові угруповання, скельно-осипна рослинність, види рослин занесені до регіональних, вітчизняних, європейських та міжнародних природоохоронних списків. Верхня східна частина заказника покрита дубово-грабовим лісом, віком понад 70 років, з домішкою клена гостролистого (*Acer platanoides* L.), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.), липи серцелистої (*Tilia cordifolia*

Besser) та ін. В міру опускання до низу ліс рідшає і переходить на стрімких стінках Дністра у зарослі чагарників. Найбільшу природоохоронну та наукову цінність заказника, відому ще з часів досліджень В. Шафера, та В. Гаєвського (початок ХХ ст.), становлять фрагменти лучно-степової та наскельної рослинності з участю сону чорніючого (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill) та сону великого (*Pulsatilla grandis* Wenderoth), ясенцю білого (*Dictamnus albus* L.), зіноваті білої (*Chamaecytisus albus* (Nacq.) Rothm.), вишні степової (*Prunus fruticosa* Pall.), цибулі подільської (*Allium podolicum* (Asch. & Graebn.) Błocki ex Racib.), молодила руського (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. & C.B.Lehm). Саме ці ділянки є locus classicus вузьколокального подільського ендеміка – таволги польської (*Spiraea polonica* Błocki). Вид описаний видатним польським флористом Брониславом Блоцьким у 1892 році. Цікавими є бореальні лісові рослинні угруповання з участю клокички перистої (*Staphylea pinnata* L.), береки, чорниці (*Vaccinium myrtillus* L.), гадючої цибульки гроноподібної (*Muscari botryoides* (L.) Mill). Гадюча цибулька гроноподібна раніше вказувалась В. Гаєвським (Gajewski, 1931) в урочищі Жежава. Пізніше цей вид тут не описували. У 2021 році нами підтверджено зростання цієї рослини у заказнику. Її знахідки у Жижавському заказнику на Тернопіллі є цікавим з огляду на те, що в Україні зростання цього виду відомі на Закарпатті, де проходить північно-східна межа ареалу. Тому популяція гадючої цибульки гроноподібної в Жижаві має диз'юнктивний характер.

Унікальним для регіону є зростання у Жижавському заказнику реліктового виду – чорниці (*Vaccinium myrtillus* L.). Вид не занесений до переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин на території Тернопільської області, а його локалітет є азональним.

Стан збереженості Жижавського заказника загалом задовільний. Цьому сприяє віддаленість від великих населених пунктів та транспортних шляхів. Найбільшу загрозу збереженню біорізноманіття становить процес природного заростання лучно-степових ділянок чагарниковою рослинністю. Лучно-степові ділянки площею близько 0,2 га з властивою їм раритетною рослинністю збереглись в урочищі Опуд (південна частина заказника) та на двох ділянках площею близько 0,1 га та 0,2 га – у

центральної частині.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Обіжєвський» – об’єкт ПЗФ в якому охороняється похідні лісові, корінні степові угруповання, скельно-осипна рослинність. Територія заказника – це лісовкритий розгалужений бічний яр долини Дністра з крутизною схилів 20-30⁰. Деякі його ділянки виходять безпосередньо на схили долини Дністра. Згідно картки первинного обліку об’єкту ПЗФ на території заказника виявлено 125 видів квіткових рослин, з них 10 видів мають високий природоохоронний статус.

Загальний стан збереженості даного об’єкту ПЗФ незадовільний. З південно-західної сторони на межі заказника багато сміття вивезеного в ліс місцевими жителями та занесеного вітром із міського сміттєзвалища. Всі заїзди на територію пам’ятки відкриті, спостерігаються сліди частого проїзду транспорту лісовими дорогами. Спостерігаються сліди самовільної рубки дерев. По схилах прокладені трубопроводи водопостачання.

На території заказника майже повного заростання чагарниками зазнали ділянки наскельно-степової рослинності. Через це 7 рідкісних видів рослин з Червоної книги України, раніше вказаних для Обіжєвського заказника поки не виявлено. Зараз в Обіжєвському заказнику охороняються такі червонокнижні види: підсніжник білосніжний (*Galanthus nivalis* L.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), шоломниця весняна (*Scutellaria verna* Besser). Впродовж 2012-2022 рр. нами було знайдено ще види рослин Червоної книги України котрі не вказувались в Обіжєві: гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce), берека (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz).

Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Урочище «Криве»» – об’єкт ПЗФ в якому охороняються корінні степові та чагарникові угруповання, скельно-осипна рослинність. Степові угруповання Зеленої книги України – формація осоки низької (*Cariceta humilis*), формація ковили волосистої (*Stipeta capillatae*). Види рослин занесені до регіональних, вітчизняних, європейських та міжнародних природоохоронних списків. Найбільшу загрозу збереженню фіторізноманіття становить процес природного заростання лучно-степових, наскельно-степових

ділянок деревно-чагарниковою рослинністю (глід (*Crataegus* sp.), шипшина (*Rosa* sp.), терен колючий (*Prunus spinosa* L.), груша звичайна (*Pyrus communis* L.), черешня (*Prunus avium* (L.) L) ...), яка за останні 100 років зайняла значну частину території заказника. Через це йде скорочення площі зростання найбільш вразливих видів та угруповань рослин. Корінні степові рослинні угруповання зростають окремими ізольованими ділянками на середній частині схилу всього ботанічного заказника.

Трансформація біотопів у заказнику зумовлює зміну ценотичних умов з ксеротермних до більш мезотермних. Відтак тут виявлені нові, раніше не описані види рослин. Зокрема нами було знайдено популяції видів Червоної книги України – зозулиних сліз яйцеподібних (*Neottia ovata* (L.) R. Br) та підсніжника білосніжного (*Galanthus nivalis* L.).

Рис. 1. Заростання схилу деревно-чагарниковою рослинністю в урочищі Криве (фото початку ХХ ст. та сучасне фото)

Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Урочище «Глоди» – об'єкт ПЗФ в якому охороняється похідні лісові, корінні степові рослинні угруповання, скельно-осипна рослинність, Степові угруповання Зеленої книги України – формація осоки низької (*Cariceta humilis*), формація ковили волосистої (*Stipeta capillatae*). Види рослин занесені до регіональних, вітчизняних, європейських та міжнародних природоохоронних списків. На верху схилу на поверхню виходять оголені гіпсові породи. По довжині урочища є ряд глибоких ерозійних ярів, зі свіжими ерозійними процесами.

Суттєвими факторами загрози популяціям рідкісних видів

рослин в урочищі Глоди є заростання деревно-чагарниковими рослинами про які вказував ще М. П. Чайковський.

Проаналізувавши первинні описи згаданих заповідних об'єктів, провівши сучасні обстеження можна виділити такі фактори загрози рідкісним рослинним угрупованням: заростання лучно-степових та наскельно-степових ділянок деревно-чагарниковою рослинністю, що в свою чергу зумовлює зміну умов існування (збільшення ступеня ізольованості цих ділянок) та елімінацію рідкісних рослинних угруповань; вільний доступ до заповідних об'єктів, засмічення побутовими відходами охоронюваних територій. Для збереження корінних рослинних угруповань згаданих об'єктів ПЗФ необхідно запобігати заростанню степових ділянок, дотримувати заповідний режим території, проводити роз'яснювальну роботу серед місцевого населення.

Література:

1. Заверуха Б.В. Флора Вольно-Подолли и ее генезис: / АН УССР, Ин-т ботаники имени Н.Г. Холодного. – Киев: Наук. думка, 1985. – 190 с.
2. Мандзюк Л.О. Історія вивчення флори регіону національного природного парку “Дністровський каньйон” // Наукові засади приро-доохоронного менеджменту екосистем каньйонового Придністров'я: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої сторіччю ботанічних досліджень у регіоні (11-12 вересня 2014 р. м. Заліщики) Львів Ліга-Прес – 2014. – с. 85-93.
3. Мудрак О. В. Історія розвитку заповідної справи на Поділлі. Актуальні питання біології, екології та хімії. Електронне наукове фаховості видання Запорізького національного університету. – №3 – 2009. – С. 77-89.
4. Унікальні перлини природи Тернопільщини / В.М. Черняк, Г.Б. Синиця, І.О. П'ятківський. – Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2014. – 512 с.
5. Besser W.G. Primitiae Florae Galiciae austriacae utriusque. Encheiridion ad excursiones botanicas. – Viennae, 1809. – 1. – 399 p.; – 2. – 423 p.
6. Gajewski W. Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru / Ochr. przyr. – 1931. – 11. – S. 10-40.
7. Gajewski W. Elementy flory polskiego Podola. – Warszawa: Planta pol. – 1937. – 5. – 211 s.
8. Koczwara M. Osobliwości flory Polski. Podole // Zemia. – 1927. – 11. – S. 137-139.
9. Mądalski J. Notatki florystyczne // Kosmos. – 1930. – R. 55. Ser. A. – S. 723-731.
10. Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B. Rośliny polskie. – Warszawa: Książnica – Atlas, 1924. 736 s.